

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انتشارات
۸۱۶

مدرن‌نیم اسلامی

تحلیل و واکاوی پروژه شناخت‌درمانی روشن‌فکران مسلمان

دکتر جهانگیر مسعودی
استاد دانشگاه فردوسی مشهد

سرشناسه: مسعودی، جهانگیر، ۱۳۴۴-
عنوان و نام پدیدآور: مدرنیسم اسلامی: تحلیل و واکاوی پروژه شناخت‌درمانی روشن‌فکران مسلمان / جهانگیر مسعودی؛ ویراستار ادبی هانیه اسدپور فعال مشهد.
مشخصات نشر: مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری: ۳۶۸ ص. رقعی
فروست: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ ۸۱۶
شابک: ISBN: 978-964-386-509-2
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا.
عنوان دیگر: تحلیل و واکاوی پروژه شناخت‌درمانی روشن‌فکران مسلمان.
موضوع: روشنفکران دینی — نقد و تفسیر *Intellectuals, Religious -- Criticism, interpretation, etc.
شناسه افزوده: تجدیدگرایی (اسلام) Islamic modernism
رده‌بندی کنگره: دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات.
رده‌بندی دیویی: BP۲۳۳/۶
شماره کتابشناسی ملی: ۲۹۷/۴۸
۸۶۷۴۸۲۸

مدرنیسم اسلامی

تحلیل و واکاوی پروژه شناخت‌درمانی روشن‌فکران مسلمان

پدیدآورنده: دکتر جهانگیر مسعودی
ویراستار ادبی: هانیه اسدپور فعال مشهد
مشخصات: رقعی، ۲۰۰ نسخه، چاپ اول، بهار ۱۴۰۱
چاپ و صحافی: چاپخانه دقت
بها: ۱/۱۰۰/۰۰۰ ریال
حق چاپ برای انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد محفوظ است.

انتشارات
۸۱۶

مراکز پخش:

فروشگاه و نمایشگاه کتاب پردیس: مشهد، میدان آزادی، دانشگاه فردوسی مشهد، جنب سلف یاس
تلفن: ۳۸۸۰۲۶۶۶ - ۳۸۸۳۳۷۲۷ (۰۵۱)
مؤسسه کتابیران: تهران، خیابان کارگر جنوبی، خیابان لبافی‌نژاد، بین خیابان فروردین و اردیبهشت، شماره ۲۳۸، تلفن: ۶۶۴۹۴۴۰۹ - ۶۶۴۸۴۷۱۵ (۰۲۱)
مؤسسه دانشیران: تهران، خیابان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت) نبش خیابان نظری، شماره ۱۴۲ تلفکس: ۶۶۴۰۰۲۲۰ - ۶۶۴۰۰۱۴۴ (۰۲۱)

<http://press.um.ac.ir>

Email: press@um.ac.ir

تقدیم به همسر،
همراه همیشه صبور

press.um.ac.ir

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۹
----------------	---

بخش اول: نواندیشان مسلمان در مواجهه با غرب

فصل ۱. مسئله‌ها.....	۱۹
بسترهای تاریخی بحث.....	۲۳
سه دوره رویارویی تمدن اسلامی و غرب.....	۲۳
چالش انحطاط تمدن اسلامی.....	۳۲
مواجهه نواندیشان مسلمان با دو چالش مزبور.....	۳۴
مسئله اسلام و مدرنیته.....	۳۸
نسبت دین با مدرنیته غربی.....	۴۰
بررسی نسبت اسلام و مدرنیته از دریچه فلسفه.....	۴۴
نسبت اسلام و علوم جدید (اسلامی‌سازی علوم).....	۴۶
نسبت اسلام و مدرنیته از منظر مسائل اجتماعی و سیاسی.....	۵۱
اسلام و مدرنیته از دریچه حقوق بشر.....	۵۲
نسبت اسلام و مدرنیته از دریچه مباحث تعلیم و تربیت.....	۵۸
نسبت اسلام و مدرنیته از منظر نواندیشان ایرانی.....	۵۹

فصل ۲. راه‌ها و رویکردها.....	۶۳
نواندیشان شناخت‌درمان و نواندیشان رفتار درمان.....	۶۴
مقدمه.....	۶۴
نکته اول.....	۶۴
نکته دوم.....	۶۵

۶۶	مدل تحلیلی برگزیده (شناخت درمانی).....
۷۴	احیاگری یا اصلاح گری دینی.....
۷۶	نکاتی درباره تقسیم بندی مذکور.....
۷۸	احیاگری و اصلاح گری؛ پیشی در تطبیق مصادیق.....
۸۱	ویژگی های اختصاصی احیاگران و اصلاح گران.....
۸۶	تقسیم بندی رویکرد شناخت درمانی (اصلاح گران)؛ سنت گرایان و نوگرایان.....

بخش دوم: خطاهای شناختی از منظر مدرنیست های مسلمان

۱۱۱	فصل ۱. درک نادرست از تمایز میان دین و معرفت دینی.....
۱۱۳	تحلیل اولیه.....
۱۱۶	فهم ها و معارف نسبی دینی، تابعی از شرایط انسانی.....
۱۲۱	ایده صامت بودن دین.....
۱۲۲	برداشت پدیدارشناسانه از دین.....
۱۲۲	خطای اول از منظر برخی نواندیشان نوگرا.....
۱۲۳	عبدالکریم سروش و قبض و بسط تئوریک شریعت.....
۱۲۸	ابوزید؛ تفکیک نصوص دینی از قرائت های دینی.....
۱۳۱	آرکون؛ نص اول و ثانی.....
۱۳۶	تحلیل نهایی.....

۱۴۱	فصل ۲. خطای شناختی دوم؛ درک نادرست از ذاتیات و عرضیات دین.....
۱۴۹	خطای دوم از منظر برخی روشن فکران نوگرا.....
۱۴۹	سروش و ذاتی و عرضی در ادیان.....
۱۵۵	شبستری؛ اغراض بالذات، ارزش های بالعرض.....
۱۵۷	تحلیل نهایی.....

۱۶۱	فصل ۳. درک نادرست از منابع فهم دینی.....
۱۶۲	نسبت نواندیشان نوگرا و معتزله.....
۱۶۴	نوگرایان و منابع فهم دینی.....

۱۶۴	نوگرایان و متون مقدس (منبع نقل).....
۱۹۵	تصویر نادرست از جایگاه عقل در فهم دینی.....
۲۱۰	تحلیل نهایی.....

فصل ۴. تصویر نادرست از روش‌های فهم دینی..... ۲۱۳

۲۱۸	خطای چهارم از منظر برخی روشن‌فکران نوگرا.....
۲۱۸	ابوزید و روش‌های نوین.....
۲۲۳	آرکون و روش‌های نوین در مطالعات دینی.....
۲۳۷	نواندیشان مسلمان و روش هرمنوتیکی.....
۲۴۲	تحلیل نهایی.....

فصل ۵. تصویر نادرست از رویکردهای مناسب در فهم دینی..... ۲۴۵

۲۴۷	رویکرد تاریخی.....
۲۵۰	رویکرد روان‌شناختی.....
۲۵۲	رویکرد انتقادی.....
۲۵۵	کاربرد رویکردهای جدید برای اندیشه اسلامی.....
۲۵۶	ابوزید و رویکردهای نوین.....
۲۵۶	ابوزید و نگرش تاریخی.....
۲۵۹	ابوزید و رویکرد انتقادی.....
۲۶۱	تحلیل نهایی.....

فصل ۶. تصویر نادرست از زبان دین..... ۲۶۳

۲۶۳	راهبرد نخست.....
۲۶۶	راهبرد دوم.....
۲۷۱	سروش و زبان عرفی دین.....
۲۷۶	تحلیل نهایی.....

فصل ۷. تصویر نادرست از بنیادی‌ترین مفاهیم دینی..... ۲۷۹

۲۸۱	تکنیک پویاسازی مفاهیم.....
-----	----------------------------

۲۸۲	نمونه موردی؛ تصوّر خدا نزد آرکون.....
۲۸۵	تکنیک زمینی سازی مفاهیم کلیدی دین.....
۲۹۰	نمونه موردی؛ ابوزید و بازخوانی مفاهیم دینی.....
۲۹۲	تحلیل نهایی.....

۲۹۵	فصل ۸. نگاه انحصارگرا نسبت به دین.....
۲۹۵	نواندیشان نوگرا در تقابل با نگاه انحصارگرایانه.....
۲۹۶	کثرت گرایی دینی در ادبیات درون دینی.....
۲۹۷	فهم دین و واقعیت متغیّر.....
۲۹۹	پیوند انحصارگرایی و بنیادگرایی.....
۳۰۳	انحصارگرایی و مسئله دانش و قدرت.....
۳۰۴	سروش و صراط‌های مستقیم.....
۳۰۵	تحول و تکثر.....
۳۰۸	پلورالیسم مثبت.....
۳۱۰	تکثر در حق‌های ناخالص.....
۳۱۳	تحلیل نهایی.....

۳۱۵	فصل ۹. نگاه ایدئولوژیک نسبت به دین.....
۳۱۶	دلایل مخالفت با ایدئولوژی گرایی در دین.....
۳۲۷	ابوزید و نقد ایدئولوژی.....
۳۲۹	سروش و فربه‌تر از ایدئولوژی.....
۳۳۵	تحلیل نهایی.....

۳۳۷	منابع.....
۳۵۱	نمایه موضوعی.....
۳۶۳	نمایه اشخاص.....

پیش‌گفتار

روشن‌فکران و نواندیشان دینی می‌خواهند ما را وارد دنیای جدید و تاریخ جهانی کنند، پس می‌کوشند دین را در نسبت با واقعیت‌های نو فهم کنند. دشواری کار آنان هم از آنجا برمی‌خیزد که دین‌داران در همیشه تاریخ، دین را با ویژگی ثبات پیوند زده‌اند و ایده دین جاودانه و ازلی، موعود و مطلوب همیشگی آنان بوده است، درحالی‌که جهان انسانی، همچون جهان طبیعی ایام و فصلی دارد و هر لحظه در حال نو شدن است. جویبار زندگی در گذر است و این گذشت و گذر، نکته‌ها و اشارت‌های بسیار برای پویندگان مسیر دینداری به همراه دارد. کمترین اشارت این است که نمی‌توان دین را در معادلات انسانی وارد کرد، اما آن را از ترشح عوارض انسانی، خاصه ویژگی تغییرپذیری مصون داشت. تحقق دین الهی در جهان انسانی، یعنی تلاقی جهان ملکوت و ناسوت با یکدیگر و فرود آمدن آسمان بر بام زمین!

این داستان چگونه انجام خواهد یافت؟

این سؤالی است که نواندیشان دینی، مکرر از خود می‌پرسند! و بدین‌سان، مهم‌ترین دشواری آنان این می‌شود که چگونه به دین ثابت خود جلوه‌های پویا و نو ببخشند. نواندیشی دینی، تلاشی است مستمر برای یافتن تغییر در اندرونی یا بیرونی‌های امر ثابت. آنان می‌کوشند در یک قاب تصویر ثابت، دنیایی از تغییرات و دگرگونی‌ها را به تصویر کشند و ربط امر ثابت به متغیر و پدیده حادث به حقیقت قدیم را ممکن سازند. در جهان اسلام، نواندیشان و روشن‌فکران، بیش از عالمان مسلمان مدعی‌اند که این رسالت را بر دوش گرفته‌اند. آنان بیش از دو قرن است که در سودای حل این معمایند و هریک به‌نوعی روایت دین‌داری در اقیانوس پرتلاطم تغییرات را حکایت کرده‌اند. در این میان، جریان مدرنیسم اسلامی بیشتر از جریان‌های دیگر به وجه و مؤلفه «تغییر»،

اصالت و اولویت می‌دهد. همچنین، بیشترین تقرّب را با اندیشه‌ها و تولیدات نوین در جهان غرب برقرار کرده است و از همین رو در معرض بیشترین سوء ظن و اتهام نیز قرار گرفته است.

هدف از این نوشتار، تحلیل و واکاوی عمق جریان یادشده و نشان دادن نقاط قوّت و ضعف آن در منصفانه‌ترین چهارچوب تحلیلی است. لذا در نیمه نخست این مجموعه به کمک مدل شناخت‌درمانی که وام‌گرفته از مباحث روان‌درمانی است، به تحلیل هسته اصلی^۱ برنامه روشن‌فکری مدرنیست‌های مسلمان و راهبردها و تکنیک‌هایی که در تحقق ایده‌های خود به کار گرفته‌اند، پرداخته‌ایم و در نیمه دوم به نقد و آسیب‌شناسی منظومه فکری آنان. در مجلد دوم این مجموعه نشان داده‌ایم حتّی در نگاه‌های همدلانه با جریان مزبور، لازم است به برخی آسیب‌های جدّی در نظریه آنان توجه کافی داشت و برای پیامدهای ناخواسته این رویکرد چاره‌اندیشی کرد. در غیر این صورت، معلوم نیست که در معادله محاسن و معایب این نظریه، کدام بخش بر دیگری فزونی خواهد گرفت!

کتاب حاضر، نتیجه تامل و تتبعات چندین ساله نگارنده در حوزه روشن‌فکری اسلامی است. ایده شناخت‌درمانی را از سالیان دور در کلاس‌های کلام جدید و معرفت‌شناسی دینی تدریس کرده‌ام تا اینکه فرصتی فراهم شد بخشی از نتایج حاصل از این نگاه را به نگارش در بیاورم. در طول این سال‌ها، برخی از دانشجویانم از این ایده الهام گرفتند و بنده را در تکمیل فیش‌برداری و تهیه ضمایم کتاب یاری رساندند. تمامی آنان اکنون خود در شمار اساتید این رشته‌اند و بر کرسی تدریس و پژوهش تکیه زده‌اند. جا دارد در این مجال از تمامی آنان قدردانی بکنم، به‌ویژه آقایان (دکتر) حجّت ایمانی‌کیا، رسول حسین‌پور، امیر صمصامی، علی صبوری، محمدرضا حاجی‌محمدرفیع و خانم‌ها (دکتر) هناء الحویزی و فائزه طلوع.

همچنین از آقای اوّیس استادی که ویراستاری نخستین این اثر را برعهده داشتند و نیز خانم هانیه اسدپور فعال مشهد که ویراستاری ادبی آن را، تشکّر و قدردانی ویژه دارم.

نگارنده خود به ساده و پیراسته‌نویسی اعتقاد دارد، لیکن پیرایش دقیق این عزیزان، بسیار به به‌سازی و روان‌سازی اثر افزود. در پایان نیز باید قدردانی ویژه‌ای از دوست فرزانه‌ام، جناب آقای دکتر حسین صابری، مدیر محترم نشر آثار علمی دانشگاه فردوسی مشهد داشته باشم که در نشر این اثر اهتمام تمام داشتند. مساعدت مشفقانه ایشان و همکاران محترمشان، بویژه جناب آقای قندهاری، بسیاری از دشواری‌های مسیر نشر را بر این اثر سهل کرد. برای همه این عزیزان از درگاه خدای مهربان طلب خیر و عافیت مستدام دارم. کتاب حاضر قرار بود در یک مجلد حجیم به چاپ رسد، اما در تصمیم نهایی به دو اثر مستقل و درعین حال، مرتبط با یکدیگر تبدیل شد؛ کتاب اول را با عنوان مدرنیسم اسلامی: تحلیل و واکاوی پروژه شناخت‌درمانی روشن‌فکران مسلمان نام‌گذاری کردم و اثر دوم را با عنوان آسیب‌شناسی مدرنیسم اسلامی. ضمائم هر دو اثر نیز که برای ایضاح برخی مباحث درونی که ضروری به نظر می‌رسید، در پایان جلد دوم جای‌گذاری شد. در پیش‌بینی اولیه، هفت ضمیمه برای کتاب در نظر داشتم که به اقتضای کوتاه‌نویسی و مصالحی دیگر، فقط سه مورد از آن‌ها در پایان جلد دوم باقی ماند.

ناگفته نماند که روایت مدرنیسم اسلامی بسیار فراخ‌تر از آن چیزی است که در این دو کتاب مشاهده می‌کنید. امید آن دارم که بخش‌های دیگری از این روایت را در آثار بعدی خود به قضاوت خوانندگان بگذارم. بنابراین از جویندگان این مسیر درخواست دارم پیشنهادها و ملاحظات خود را برای رفع نقیصه‌های دو اثر حاضر به بنده از طریق دو آدرس ایمیل masoudi-g@um.ac.ir و ja_masoodi@yahoo.com اطلاع دهند تا در تجدید چاپ‌های بعدی و نیز انتشار آثار تکمیلی، از آن‌ها بهره ببرم. در پایان آرزو می‌کنم که اثر حاضر بتواند برای علاقه‌مندان، روزنه‌ای کوچک، اما جدید برای مشاهده ماجرای نواندیشی و روشن‌فکری اسلامی در دنیای مدرن پدید آورد.